

* * *

זיוה שמיר

המוזה קלת הכנפיים: על פזמוניו של נתן אלתרמן

שולמית – סמל ההתיישבות המחודשת

בארץ-ישראל

על שירו-פזמונו של אלתרמן "שולמית"

שירים של נתן אלתרמן ומשה וילנסקי "שולמית" הושמע בפעם הראשונה בהצגה של תיאטרון "לי-לה-לו" (בכורה: 16.3.1946). כדאי לזכור ולהזכיר כי הכותרת "שולמית" ניתנה עוד בשנת 1880 למחזה באורך מלא מאת אברהם גולדפאדן.¹

אברהם גולפאדן צולם בלונדון על ידי ידידו פרקוף. מתוך ויקיפדיה.

66 שנה מאוחר יותר ניתנה כותרת זו לפזמון האלתרמני הקצר שלפנינו – פזמון קצר אך עשיר במשמעים, שזכה להצלחה רבה בקרב המאזינים, בארץ ובמחנות הפליטים היהודיים בקפריסין, ששמעוהו בהצגה השישית של התיאטרון בביצועה של שושנה דמארי:

הוי, הוי, עוד יושר, אַרְץ, אַרְץ גֵּיא וְהַר, אַרְץ גֵּן וְאַרְץ בָּר, גַּם שִׁירָנוּ עוֹד יוֹשֵׁר.	הוי הוי... אַל הַקִּיר הָאֲחֵרוֹן הַנֶּעֱנוּ וּתְלוּהָ עָלֵינוּ הַחֲנִית. אַף גַּם אָנוּ, כֵּן, אַחֵי, גַּם אָנוּ עוֹד נִשְׁמָע אֶת שִׁיר הַשּׁוֹלְמִית.	עֲנָנִים שָׁטִים עַל הַגִּלְבָּע, הַבָּרֶק פּוֹלֵחַ כְּחֲנִית. סַעַר, סַעַר שֶׁר לִי מִגְבוּהָ: בּוֹאִי לְשָׁדוֹת, הַשּׁוֹלְמִית!
אִם הָאִישׁ נִכְנַע לְצֶל הַחֶרֶב, דַּע כִּי אֵין בּוֹ אֶהְבֶּת-תָּמִיד. אֵךְ אִם קָם הוּא יְחִידִי מוֹל אֶלֶף. דַּע כִּי הוּא נִשְׁבָּע לְשּׁוֹלְמִית!	הוי הוי, עוד יושר, אַרְץ, אַרְץ גֵּיא וְהַר, אַרְץ גֵּן וְאַרְץ בָּר, גַּם שִׁירָנוּ עוֹד יוֹשֵׁר.	שּׁוֹלְמִית, הַתִּירִי צְמוֹתֶיךָ, שּׁוֹלְמִית, יָפָה הִנֵּךְ כָּלִיל. שּׁוֹלְמִית, הָרְאִינִי אֶת מַרְאֶיךָ, כִּי מַרְאֶיךָ – אַרְץ יִשְׂרָאֵל.
שּׁוֹלְמִית, עוֹד צְמִתָּךְ בְּרוּחַ, שּׁוֹלְמִית, עוֹד סִנְדֶּלֶךְ אֲדָמוֹן. גַּם אִם יֶאֱהָבוּךְ בְּשָׁל תְּפוּחַ, יֶאֱהָבוּךְ כְּמוֹ בְּשָׁל אֲרָמוֹן.	הוי הוי... אַל הַקִּיר הָאֲחֵרוֹן הַנֶּעֱנוּ וּתְלוּהָ עָלֵינוּ הַחֲנִית. אַף גַּם אָנוּ, כֵּן, אַחֵי, גַּם אָנוּ עוֹד נִשְׁמָע אֶת שִׁיר הַשּׁוֹלְמִית.	הוי, הוי, עוד יושר, עוֹד יוֹשֵׁר, עוֹד יִסְפָּר. יך הָרוּחַ וְיִסְעָר, אַף הַזָּמֶר עוֹד יוֹשֵׁר!

גם גולדפאדן וגם אלתרמן בחרו בשם המקראי המעורר והמושך הזה – כינויה של האהובה המקראית ששמה מופיע פעמיים בפרק השביעי של מגילת שיר-השירים בלויית ה"א הידיעה ("השולמית"). נוהג ידוע הוא שאת ה"א הידיעה אין מוסיפים לשמות פרטיים, ועובדה זו גרמה למפרשים אחדים להעלות את ההנחה שהכינוי "השולמית" ניתן לצעירה היפיפייה על-שם עיר מגוריה (לשמות מקומות לפעמים מוסיפים יידוע, כגון ב"הכרמל", "הגולן", "הירדן", "הגלעד", "הלבנון", וכו').² בתרגום השבעים מוסב שמה ל"השונמית" (תוך זיהוי הדמות משיר השירים עם אבישג השונמית, אשת חיקו של דוד המלך, שתוארה כצעירה יפה להפליא: "וְהַנְעִרָהּ, יָפָה עַד-מְאֹד" (מל"א ד', ד')). לפי פירוש זה עולה שכינויה ניתן לה על שם עירה שונם השוכנת צפונית להר הגלבוע, הוא המקום שבו התכנסו הפלשתים לפני מלחמתם עם בני ישראל לאחר מות שמואל.

כך או אחרת, השיר מתרחש ברדיוס של קילומטרים אחדים מרכסיו של הגלבוע, הנזכר בפתח השיר, שאותם קילל דוד בקללת "אַל-טַל וְאַל-מָטָר עֲלֵיכֶם", וכאן אלתרמן מברך את הארץ ואת יושביה ש"עוד נִשְׁמַע אֶת שִׁיר הַשּׁוֹלְמִית" (על משקל נבואת הנחמה של הנביא ירמיהו: "עוד יִשְׁמַע [...] בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם [...] קוֹל שִׁשׁוֹן וְקוֹל שִׁמְחָה").

ולמה דווקא למרגלות הגלבוע? האירועים ההיסטוריים שאירעו באיזור זה מתוארים בפירוט במאמרו ד"ר חזי עמיאור בבלוג "הספרנים" של הספרייה הלאומית מיום 5.4.2020. לדבריו, תמונת נוף זו שִׁפִּין הגלבוע לשונם מכוונת אותנו אל דרמה גדולה שעליה מספר ספר שמואל א'. מדובר בתיאור צבאות ישראל ופלישתים החונים זה כנגד זה, במלחמתו האחרונה של המלך שאול: "וַיִּקְבְּצוּ פְּלִשְׁתִּים וַיִּבְאוּ וַיַּחֲנוּ בְּשֹׁנִים וַיִּקְבֹּץ שָׁאוּל אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל וַיַּחֲנוּ בְּגִלְבָּעַ" (שמואל א', פרק כ"ח פסוק ד'). לדברי ד"ר חזי עמיאור, "המלך שאול הוא גיבור השיר שלנו. גיבור סמוי, אך מרכזי. בקרב מול הפלישתים, כשאפסו הסיכויים, הוא נופל על חניתו ובלבד שלא להיכנע: 'וַיֹּאמֶר הַנֶּעֱרַר הַמַּגִּיד לוֹ נִקְרָא נִקְרִיתִי בְּהָר הַגִּלְבָּעַ וְהִנֵּה שָׁאוּל נִשְׁעָן עַל חֲנִיתוֹ' (ש"ב, א', ו'). כזכור – שאול ביקש מנערו להרוג אותו כמו ידיו, ורק שלא ליפול בידי הפלישתים. לאחר שהנער לא ציית לו, הפיל שאול את עצמו על חרבו ומת".³

אני נוטה להסכים עם ד"ר חזי עמיאור שבאותו "חוט המשולש" שטווה אלתרמן (ארץ-ישראל – עם-ישראל – תרבות ישראל ולשונה), על בסיס "החוט המשולש" הקלסי (ארץ-ישראל – עם-ישראל – תורת ישראל) – "השולמית" בשיר שלפנינו היא האומה המתחדשת.

עם זאת, ביצירות אחרות של אלתרמן ל"שולמית" יש פנים נוספות. שיר-השירים, שעליו מתבסס השיר, הן נתפס על-ידי פרשנים כביטוי של אהבה בין האל לשכינה (או בין "הקדוש-ברוך-הוא" ל"כנסת ישראל"). לסמל הקרוי "שכינה", או "כנסת ישראל", פנים רבות לו: הוא מייצג גם את האומה, גם את צדה הנקבי של המציאות, גם את "הברכה" שאליה מתנקז השפע האלוהי, גם את יום השבת, וכו'. על-כן, השולמית יכולה לסמל גם את האומה המתחדשת, כהצעתו של ד"ר חזי עמיאור, אך גם את הארץ המתחדשת, כהצעתו של אורי הייטנר.⁴

דמותה של השולמית היא דמות קבע ביצירת אלתרמן. את הניגוד שולמית-שלומית קבע המשורר לראשונה במאמרו המוקדם "במעגל", בדבריו על "שולמית השחורה והנאוה" מול "שלומית מחוללת הצעיפים".⁵ כך הציג, כמדומה, את ארץ-ישראל המתעוררת מול שקיעת המערב ואת "העיר העברית הראשונה" מול עריה האפורות והשוקעות של אירופה. כך הציג במשתמע גם את כתיבתו המהווה סינתזה בין מזרח למערב, בין יהדות לאוניברסליות, בין ישן לחדש.

מול דמותה של השולמית, הרועה הרעננה והתמימה (תרתי-משמע) משיר השירים הציג את דמותה של שלומית, גיבורת מחזהו של אוסקר ויילד Salome, המחוללת בצעיפיה לפני הורדוס, דורשת את ראשו של יוחנן המטביל רק כדי לנשקו ולבסוף מוצאת את מותה מיד הורדוס. אלתרמן מציג באמצעות הניגוד "שולמית – שלומית" אמירה מורכבת על התרבות הארץ-ישראלית המתחדשת, ומעמת אותה עם התרבות האירופית הדקדנטית (כידוע הוא נמשך לשתייהן, הגם שלבו נתון היה בראש וראשונה ל"שולמית").⁶

גם בספר שיריו הראשון **כוכבים בחוץ** (1938), שבו התנזר אלתרמן מאזפורם הגלוי והמפורש של שמות, מקומות, אירועים, בכל זאת הזכיר במפורש את שמותיהם של הגיבורים המקראיים שמשון, גלית והשולמית. את שמה של האחרונה שילב בשירו "יום השוק", שבו קרא אל העיר השוקקת חיים (ובמשתמע אל "העיר העברית הראשונה" שאותה העלה על נס בשיריו) במילים: "שולמית בַּנְעָלִים", וזאת על-פי התיאור האריסטוקרטי של הצעירה האהובה במגילת שיר-השירים "מֶה-יָפוּ פְּעָמֶיךָ בַּנְעָלִים בַּת-נָדִיב" (שיה"ש ז', ב').

ואולם, האישה בשירו של אלתרמן היא משרתת היוצאת לקניות ורק נראית כמלכה ששטיח אדום נפרש לרגליה: "בַּצֵּאתָךְ פְּמִלְכָּה עִם סָלִים גְּדוֹלִים, / בְּשִׁמְלָה רַחֲבָה הַיְרִידָה". ייתכן שבסך-הכול מתוארת כאן צעירה פשוטה ופְּלִפְאִית, אך יפה להפליא, המתנהגת בשוק כאריסטוקרטית, שפן בעלי-הדוכנים והעגלונים נוהגים בה כבמלכה ונושאים אותה על כפיים. אלתרמן שר בשירו "שולמית" שיר תהילה לנערה היפיפייה, תמצית יופיים של נופי ארץ-ישראל, אך אומר לה בלשון סגינהור: "שולמית, יָפָה הֵנָּךְ פְּלִיל" (הפתגם השגור "יָפָה כמו הלילה" משמש דווקא לתיאורה של אישה כעורה). אלתרמן נטל כאן אפוא פתגם אירוני, שמקורו בידיש הגלותית, והפך אותו על פיו לשם תיאורה של מציאות ארץ-ישראלית יפיפייה.

נפליג מן הפזמון האלתרמני על דמותה של "השולמית". כאמור, בשפה העברית אין מיידעים שמות פרטיים, ו"השולמית" היא למיטב ידיעתי הדמות היחידה בתנ"ך ששמה מופיע בלוויית ה"א הידיעה. ביצירת אלתרמן, לעומת זאת, מצויה גם דמותה של "החמוטל" – דמות נשית רב-צדדית המופיעה ביצירה ה"קנונית" והקלה כאחת, לפעמים בלוויית ה"א הידיעה ולפעמים בלעדיה.

מה טיבה של "החמוטל" ובמה שונה היא מדמותה של "השולמית"? ובכן, חמוטל המקראית היא דמות ממשית, בניגוד לשולמית ממגילת שיר-השירים שהיא דמות ארכיטיפית של רועה צעירה ונחשקת. "חמוטל, מופיעה בתנ"ך שלוש פעמים בתורת "בַּת-יִרְמְיָהוּ מִלְכָּנָה" (מל"ב כ"ג, ל"א; שם כ"ד, י"ח; ירמיהו נ"ב, א'). בכל פעם מופיע שמה בשינוי קל: בפעם הראשונה מופיע שמה בחולם ("חמוטל"), בפעם השנייה – בשורוק ("חמוטל"), ובפעם השלישית באיות שונה במקצת: "חמיטל" ביו"ד.

בניגוד לשולמית, ששמה מופיע בתנ"ך בלוויית ה"א הידיעה ("שוכי שוכי השולמית שוכי שוכי וְנִחֲזָה-בָּךְ מֶה-תִּחְזֹוּ בַּשּׁוּלְמִית כְּמַחֲלֵת הַמִּחְנִים"; שיה"ש ז', א'), תוספת ה"א הידיעה לשם "חמוטל" היא המצאה בלעדית של אלתרמן, ולא של איש מלבדו.

ייתכן שלפנינו אוקסימורון אלתרמני טיפוס, המצמיד זה לזה את הפכי החום המייבש של החמה ואת הרעננות הלחה של מי הטל (כמו בשם התאופורי המקראי "חמואל" המשלב את חום החמה ואת החסות האלוהית). כזכור, את חומם הלוהט של צוהרי היום ואת הטל הרענן של שעות השחר הצמיד אלתרמן בשורות הפתיחה של פזמונו "שיר בוקר": "בְּהָרִים כָּבֵד הַשֶּׁמֶשׁ מְלַחֵט / וּבְעֶמֶק עוֹד נוֹצֵץ הַטֵּל".

וחוזרת השאלה למקומה: מה טיב דמותה של "החמוטל" של אלתרמן, ואיך היא נתגלגלה לשירתו? מתברר שהמופע הראשון של השם "חמוטל" בשירה העברית החדשה הוא בשיר ההזדמנות שחיבר ביאליק בערוב יומו – שיר הפותח במילים: "מָה אוֹכְלָה חֲמוּטֵל?" – שיר זה, שהוקדש לילדה חמוטל ריגר, בתו של המורה וההיסטוריון ד"ר אליעזר ריגר, שהתגורר ברחוב ביאליק בשכונת לבית-ביאליק, התפרסם לראשונה במוסף לילדים של עיתון **דבר**, גיל' י', 15.7.34, שבועיים אחרי פטירתו בטרם עת של "המשורר הלאומי". אלתרמן הצעיר כבר פרסם באותה עת שירים לילדים במוסף לילדים של **דבר** (שהיה אז חלק מהעיתון, ורק ב-1936 נעשה **דבר לילדים** שבועון עצמאי), ומותר כמדומה להניח שהוא קרא את חרוזיו של ביאליק, שעד מהרה הולחנו. ואם לא קראם בעיתון ולא שמעם ברדיו, יכול היה אלתרמן לפגוש את החרוזים על חמוטל ב"תוספת" לכל כתבי ביאליק שהוציאה הוצאת דביר בכרך אחד, במהדורות רבות.

ואולם, כרגיל ביצירת אלתרמן, לכל מוטיב יש מטען גנטי כפול ומכופל: עברי ומערבי, יהודי ונוכרי. גם השם "חמוטל" אבהות כפולה לו, בהיותו שם מקראי וביאליקאי, אך גם שם שנוולד בעקבות מפגשו של אלתרמן עם התרבות האירופית בכלל, והצרפתית בפרט. בשירו הגנוז "קונצרט לג'ינטה" (1932), המתרחש בבית קפה פריזאי, קורא הגבר למלצרית הצעירה והיפה, לאחר שהתעלל בה, ומפליג איתה בדמינונו אל מציאות פריסטינית-בתולית, רחוקה אלפי

מילין מן האתר הדקדנטי שבו הם שרויים. הוא מזמין אותה לבוא עימו אל גן-עדן השופע פריז
ועינוגי חושים (paradisus voluptatis), אל מקומה של הציפור הכחולה של מטרלינק:

לְאִישׁ וְאִישׁ צִפּוֹר כְּחֹלָה [...]
בּוֹאֵי עִמָּדִי אֶלִי שְׂדֵה רְחוֹק [...]
צִמְד תִּינוּקוֹת בְּאַגְדַּת פְּשָׁפִים [...]
תִּלְתְּלִים יִזְלִיפוּ פֹּז לֹא יֶאֱמֹן [...]
עֲלִי קֵן שְׂפִתָּיךְ [...] צִפּוֹר נִפְלְאָת גִּזְוֹן.

שמותיהם של הילדים מן הפנטזיה הדרמטית של מטרלינק – מירטיל וטילטיל – עולים
כאן בעקיפין ברובד הצליל מדמותה של הנערה המתולתלת המיטהרת ברוח האביב: "תִּלְתְּלִים
יִזְלִיפוּ פֹּז לֹא יֶאֱמֹן". דמותה הטלולה, התלתלית והבתולית של טילטיל השפיעה כנראה על
אלתרמן הצעיר במתן שם לחמוטל, לעלמה הנצחית ששפתיה טלולות ומחלפותיה אדומות
כעמוד השחר המפציע.

כדאי לדעת בהקשר זה, כי בשירו הגנוז "מלכודת" תיאר אלתרמן את הארץ "התִּלְתְּלִית"
העטופה ב"טל טלית" ובשירו הגנוז "היפה" פונה האני-הדובר אל הצעירה היפהפייה במילים:
"עַל מִצְחֶךָ תִּלְתַּל [...] כָּל הַכֶּפֶר טִלְטַל [...] אֲבָל אֶת הַפֶּטֶל [...] אֵל תִּצְאִי בִטַּל [...] פֶּן סִפִּין
תִּטַּל."

אלתרמן הפך את השם חמוטל, המכיל בתוכו את הטל והחורז במילה "טל", לסמל המציאות
החדשה שאותה כינה שלונסקי בשם "בראשית חדשה". הוא שילב אותה בעיקר בשירי היין
שלו, שפן היא נולדה כאמור משיר "פריזאי" של אלתרמן הצעיר, המתאר את המלצרית
ה"תלתלית" המוזגת יין ללקוח חמדני, שמדמיין איך שניהם יעמדו יד ביד כצמד התינוקות
מירטיל וטילטיל מאגדת "הציפור הכחולה". ואולי משום שחמוטל מופקדת במחזור השירים
"שיר עשרה אחים" על מזיגת השכר, נאמר עליה ב"זמר" של "שיר הבקתה" (שיר א' במחזור
זה): "וְאַחַד מִבֵּין אֲחֵינוּ מִמְקוֹמוֹ נָתַן בָּהּ עֵינִן" (שהרי עיני בגימטריה = יין, והתרגיל הנומרוולוגי
הזה, השאוב מתוך שירו של רשב"ג "ככלות ייני", מופיע בשיר ב' של המחזור – "שיר היין" –
במילים המופנות אל החמוטל: "הַגְּלִי, פִּי שֶׁבְּעֵים הֶמָּה הַגְּבוּרִים, / שִׁירָאוֹךְ וְנִפְלוֹ עַל חֶרְפִּים").

חמוטל הטלולה והמתולתלת⁷ משירי אלתרמן היא צדו הקל והייני של המין הנשי. אוטו
ויינינגר דיבר בספרו מין ואופי על שני טיפוסים יסוד של המין הנשי – הקדושה והקדשה –
ודמותה של חמוטל משתייכת לצד הקל וההדוניסטי של הנאות החיים הארציות. את ההבדל בין
שני סוגי הנשים – "אשת חוק" ו"אשת חיק" (חידוד של שלונסקי) – תיאר אלתרמן באחד
משיריו הקצרים של ספר שיריו האחרון חגיגת קיץ (1965): זו מרופטת אך נאמנה, וזאת יפה
ומלהיבה אך מופיעה בחיי הגבר כברק קצר-מועד: "הָאֵשׁ הַמְּבַשֶּׁלֶת / אֲדָמָה עֵינָה / פְּנִיָּה עֶשֶׂן /
כְּפָנֶי הַזִּקְנָה. // יָפָה מְמָנָה / אַחוּתָה בָּרֶק, / אֵךְ לֹא הִיא תִּאֲכִיל גֶּבֶר / בְּשֹׁר וְיֶרֶק."

השולמית היא הכלה היעודה שתהיה ל"אשת חוק" ואילו החמוטל היא האישה השנייה –
"אשת חיק" – שיושבת ומצפה לגבר שיגיע לפתח ביתה ויצלצל פעמיים. השולמית היא נעמי
של "פונדק הרוחות", ואילו החמוטל היא הפונדקית, שמפעם לפעם פוקד אותה ההלך
בדרך-הילוכו.

דמותה של "השולמית" – שהיא כאמור מוטיב חוזר בשירת אלתרמן לסוגיה ולתקופותיה –
מופיעה בשירתו ה"קנונית" כשם נרדף למציאות הארץ-ישראלית החדשה, המוחשית והרוחנית
(תיאורים "פריזאיים" המצויים אף הם בשיר "יום השוק" עשויים להיות חומרים ניגודיים
המסייעים ביצירת מהות אוקסימורונית – ארץ-ישראלית ונכרית כאחת). דמות זו של
"השולמית" היתה בפזמוני אלתרמן שם-נרדף לעם-ישראל ולא-ארץ-ישראל (כבפזמון
"השולמית" ובו האמירה המפורשת: "שולמית, הָרְאִינִי אֶת מְרָאֶיךָ, / פִּי מְרָאֶיךָ – אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל").
גם בשירי עיר היונה (ב"מריבת קיץ") "שולמית" היא שם-נרדף לתרבות החדשה וללשון
החדשה הנוצרות בארץ.

ואכן, בשורות הסיום של שירו החשוב "מריבת קיץ" (1945), שאותו פלל אלטרמן בעיר היונה (1957) כלולה האזהרה המחויכת והרצינית כאחת: "הס מפלפול. / שולמית של מחר פחדרה מתלבשת / ואסור להפיט דרך חר-המנעול." במילים אחרות: בזמן התרחשותן של מהפכות, אי אפשר לדעת מה תהיינה התוצאות, וכדאי להימנע מאינדוקטרינציה ומתכתובים. במילים אלה, שעליהן התעכבתי בספרי על רטוש,⁸ הלך אלטרמן לשיטתה של הציונות הרוחנית מבית מדרשם של אחד-העם וביאליק, שהמליצה על מהפכה שקטה ואבולוציונית, והביע בעקיפין את התנגדותו לציונות המדינית הרבולוציונית, שביקשה להגשים את מטרותיה ללא דיחוי.

ניפר כאן יחסו הדואלי של אלטרמן כלפי התופעה שנגלתה מול עיניו: אף-על-פי שהתנגד לשינויים מהירים ורדיקליים, ניפר שאלטרמן נהנה מן השינוי שחל ביהודי הגולה בעת שראה מולו את בני הארץ השזופים – הנערות בשער גולש והנערים בבלורית מתנופפת. שירו מאיץ בשולמית ומייעץ לה, או דורש ממנה: "שולמית, התיירי צמותיך." במילה "התיירי" יש משום היתר למתירנות. אם עד כה היה היהודי משועבד לתרי"ג מצוות, שהכבידו עליו אך שמרו את קיומו באלפיים שנות גולה, עתה כשהוא יושב על ארצו ובמולדתו, הוא יכול להרשות לעצמו לפרוק חלק מן האיסורים. הוא קורא לשולמית להתיר את צמותיה ולפרוע את שער ראשה. ואולם, לא רק לנערה היהודייה הגלותית היו צמות, סמל הצניעות והמשמעת. גם את ראשה של השולמית משיר-השירים קישטו צמות או שער גולש, ככתוב: "הנך יפה רעיתי, הנך יפה--עיניך יונים מבצבצות לצמתיך; שערך פצער העצים שגלשו מהר גלעד" (שיר"ש, ד', א'-ב').

שירו-פזמונו של אלטרמן "שולמית" מתאר את יופיה של השולמית, אך אינו מייפה את התמונה: מדובר בתקופה קשה שבה "אל הקיר האחרון הגענו / ותלויה עלינו התנחית." עדיין לא תמה המלאכה, ועוד יהיו קורבנות בטרם יוכל העם לשיר ולחגוג. היהודי הגלותי שילם מחיר כבד על נדודיו, אך נדודיו לא פעם הצילו אותו מכיליון. בארץ-ישראל תמה מסכת נדודיו של העם. אין לו לאן ללכת, וכאגרונם שלמד זואולוגיה אלטרמן ידע היטב מה עושה בעל חיים כשהוא נקלע למצבים שאין מהם מוצא. הוא הכיר גם את מימרת חז"ל: "אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של האדם אל ימנע עצמו מן הרחמים" (בבלי ברכות י' ע"א). חרף כל הקשיים וכל הסיכונים, שירו של אלטרמן מעודד את ה"ישוב", מלמדו להתגבר על הייאוש ובשנת 1946 – כשהתחיל העם לצאת מן האודים והאפר של שנות השואה, אך הריבונות בארץ טרם הושגה – הוא מבטיח לו ש"עוד יושר שיר זמר גם אצלנו".

אלטרמן, שביסס את אמונתו על ניתוח תהליכים אבולוציוניים, האמין שצפויה ל"שולמית" דיאלקטיקה של דורות, וזאת בניגוד לרטוש שביקש להיות קטליזטור ולהקדים בקיצורי דרך את המאוחר, וכדבריו החדים והמחודדים: לא לתת לעתיד לבוא ולקבוע את העתיד.⁹ אלטרמן ביקש שלא להציץ דרך חור המנעול שעה ש"שולמית של מחר" בחדרה מתלבשת ("מריבת קיץ"), ולהימנע מתכתובים. טועים ה"כנענים", טען בשיריו על "השולמית" (קרי, על המציאות הארץ-ישראלית המתהווה), שהם מנסים להשליט את דעתם בתוקף, תוך שהם מצמצמים את קשת האפשרויות ומבקשים לקבוע מראש מה דמות תהיה לה בעודה מתלבשת ומבשילה.¹⁰

הערות:

1. המחזה "שולמית" שהוצג פעמים רבות ברחבי העולם – במזרח אירופה, בארץ-ישראל (בתרגומו של יעקב לרנר) ובארצות-הברית – נחשב למחזמר הראשון בעולם.
2. נעמי שמר הוסיפה ה"א הידיעה לשמות של בנות בשירה "בהיאחזות הנח"ל בסיני": "שם כל השורות והדליות והרנות".
3. <https://blog.nli.org.il/sipur-alterman-shulamit>
4. <https://929.bina.org.il/imageview.php?id=2982>
5. מאמר מוקדם זה התפרסם לראשונה בכתובים מיום 30.3.1932. הוא נאסף בספרו של אלטרמן במעגל, מאמרים ורשימות תרצ"ב-תשכ"ח, בעריכת מנחם דורמן, תל-אביב תשל"ה, עמ' 7-10.
6. ראו את תיאורה המטפורי של הסיגריה באחד משירי "רגעים" ("סוף", הארץ, כ"ז תמוז תרצ"ה, 28.7.1935): "הסיגרה – שולמית בשבועה צעופים – / מזקינה אט-לאט וראשה כבר שיקה." העשן המסתלסל מן הסיגריה מדומה לצעיפיה של שולמית והאפר שבקצה הסיגריה – לראשה האפור של שולמית שהזקינה.

7. גם את היין מתאר שירו של אלתרמן כ"מתולתל": "מַגְעוֹ הַשְּׁנִי הוּא מַגְעַ הַלְבִּיא, / הַמְּפִלְחָנוּ מוֹלֵךְ וּמִתְלַתֵּל, / מַגְעוֹ הַשְּׁלִישִׁי אֶת הַחֶשֶׁךְ יְבִיא / וּבַחֶשֶׁךְ תֵּאֵוֹר חֲמוּטִל." תיאורו של אלתרמן את הלבִּיא המתולתל מבוסס כמדומה על התיאור "רֵאִיתִי הַכְּפִירִים בְּתִלְתִּי הַזֶּהָב" בשירו של ביאליק "על סף בית המדרש".
8. ראו בפרק "מריבת קיץ" בספרי להתחיל מאלף: שירת רטוש – מקוריות ומקורותיה, תל-אביב 1993, עמ' 167-178.
9. יונתן רטוש, "מנגד לארץ", אלף, ינואר 1950.
10. תקדים לרעיון זה, שמצא את ביטוי המגובש ב"מריבת קיץ", מצוי כבר בשירו של אלתרמן "העלמה" (מחברות לספרות, ג', מחברת ב', טבת תש"ה [דצמבר 1944], עמ' 23), שנתפרסם לפני "מריבת קיץ": "עֲלָמָה, הַפֶּת הַעֲבֹרֶיהָ, / עוֹד לֹא נִשְׁלַם צִלְמָהּ עַד קִבְעָה. / צָפוֹן וְקָדֵם וְצִיָּה / אוֹתָהּ נוֹגְדִים עוֹד בְּמִקְבָּתָה. // זָהָב וְלֶבֶן וְקָדָר / עוֹדֵם עוֹמְדִים בְּקֶרֶב עֲלִיָּהּ. / חֲתוּף קוֹלָךְ עוֹד לֹא הִגִּידָר, / עוֹד לֹא נִקְבַּע חֲתָף עֵינֶיהָ. // כָּל שָׂבֵט מְשַׁבְּטִי עִמָּךְ / מוֹסִיף לָךְ נֶפֶךְ לְמוֹרֶשֶׁתָה. / הֵה, מִי יוֹכֵל לְשַׁעֲרָךְ / שְׁלֵמָה מְגֻמָּרָת, מְלֻטָּשֶׁת!"

זיוה שמיר